

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์เมืองโบราณจันเสน

2.1 ประวัติการตั้งถิ่นฐานชุมชนโบราณจันเสน

ในอดีตสภาพภูมิศาสตร์ในภาคกลางของประเทศไทยยังไม่ได้เป็นเช่นปัจจุบัน พื้นที่ตั้งแต่อยุธยาถึงสมุทรปราการ ยังเป็นที่ลุ่มได้น้ำหรือน้ำท่วมถึง ส่วนบริเวณที่มีที่ดอนพอจะสร้างบ้านแปงเมืองได้ อยู่ตั้งแต่เขตจังหวัดอ่างทองและสระบุรีขึ้นไป นับเป็นบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมเดิม (old delta) ที่เริ่มจากจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ ลำน้ำปิง วังยม และน่าน รวมถึงลำน้ำอื่นๆ ที่ไหลมารวมกับ แม่น้ำเจ้าพระยา ที่ได้นำกรวดทราย โคลน ตะกอน มาทับถมให้เกิดดินดอนสามเหลี่ยมที่มนุษย์สามารถตั้งถิ่นฐานได้ ได้แก่ ลำน้ำท่าจีน และแม่กลอง ทางทิศตะวันตก และแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ทางทิศตะวันออก ซึ่งจากการสำรวจทางโบราณคดี พบชุมชนโบราณสมัยทวารวดีขึ้นไปจนถึงสมัยโลหะกระจายอยู่ตามลำน้ำเหล่านี้เป็นจำนวนมาก

ภูมิประเทศในบริเวณที่ราบภาคกลางของประเทศไทย เป็นที่ราบลุ่มที่มีแม่น้ำและลำน้ำที่สำคัญหลายสายเป็นลักษณะภูมิประเทศที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานอย่างยิ่ง เนื่องจากในสมัยโบราณอาศัยทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ โดยเฉพาะบริเวณสองฟากของแม่น้ำเจ้าพระยา จะพบชุมชนโบราณสมัยทวารวดีและยุคโลหะมากกว่าบริเวณอื่นๆ (ศรีศักร, 2539) ความแตกต่างกันระหว่างชุมชนทางทิศตะวันออกและตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาในสมัยทวารวดี คือ ทางทิศตะวันตกที่อยู่ในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองนั้น ส่วนใหญ่เป็นชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำที่ใช้เป็นทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคม ส่วนทิศตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีเมืองจันเสนเป็นส่วนหนึ่งนั้น ลักษณะพื้นที่เป็นบริเวณที่ราบลุ่มแบบลอนลูกคลื่น ทำให้มีพื้นที่ราบในการตั้งถิ่นฐานได้น้อยกว่าทางทิศตะวันตก ลักษณะพื้นที่บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ที่เป็นที่ตั้งของเมืองจันเสนนั้นมีลักษณะเป็นแบบที่ราบลุ่มลอนลูกคลื่น และเป็นบริเวณที่มีแหล่งแร่ที่สำคัญเช่น ทองแดง และเหล็ก หลายแหล่ง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอีกประเด็นที่ดึงดูดผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้มาตั้งแต่ในอดีต (ธิดา, 2537; นันทวัน, 2540)

เมืองโบราณจันเสนตั้งอยู่ระหว่างที่ราบลอนลูกคลื่นของแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ซึ่งไม่ใช่บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง แต่เป็นชุมชนที่อยู่ในที่ค่อนข้างสูง หรือที่ดอนเมื่อเทียบกับกลุ่มเมืองโบราณที่อยู่บริเวณตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เช่น เมืองอู่ทอง และเมืองคูบัว เป็นต้น ฉะนั้นเมืองโบราณทางตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีทำให้เมืองโบราณบริเวณนี้แตกต่างไปจากเมืองโบราณที่อยู่ทางตะวันตก

ของแม่น้ำเจ้าพระยา แม้ว่าชุมชนโบราณทางด้านตะวันออกที่มีลักษณะคูน้ำคันดินล้อมรอบชัดเจน ซึ่งสามารถบ่งบอกได้ว่าเป็นเมืองโบราณจะมีน้อยกว่าทางด้านตะวันตก แต่จากการสำรวจกลับพบร่องรอยของชุมชนโบราณมากมาย (दनัย, 2544) เมื่อมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเป็นคลองชลประทาน การตัดถนน การปรับหน้าดินเพื่อทำการเกษตร

จากชุมชนโบราณและแหล่งฝังศพที่พบ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากพบโครงกระดูกและภาชนะดินเผา ลูกบิด กำไลสำริด ที่ใช้ในการเซ่นศพ และในหลายแห่งยังพบตะกรันเหล็กที่เกิดจากการถลุง เหล็กปะปนอยู่ตามแหล่งชุมชนโบราณในเขตอำเภอโคกสำโรง อำเภอบ้านหมี่ ขึ้นไปถึง อำเภอตาคลี และบริเวณเขาทอง อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ และอำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท บรรดาเมืองโบราณและแหล่งโบราณคดีในสมัยทวารวดีหลายแห่งนั้นส่วนใหญ่แสดงให้เห็นถึงชุมชนที่มีการถลุงโลหะมาก่อน เพราะนอกจากพบชั้นดิน ที่มีโบราณวัตถุสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว ยังพบพวกตะกรันเหล็กที่แสดงให้เห็นว่ามีการถลุงเหล็กในเขตชุมชนโบราณเหล่านี้ด้วย

จากเอกสารทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ได้กล่าวถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในบริเวณด้านตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะการกล่าวถึงพัฒนาการของเมืองโบราณจันเสนนั้น สามารถเป็นช่วงเวลาตามลำดับ (ตาราง 2.1) ดังนี้

ตาราง 2.1 พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานเมืองโบราณจันเสน

ลำดับระยะเวลา	ช่วงเวลา	ลักษณะสำคัญ
1. ชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก	พ.ศ. 344-793	เริ่มมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน เป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมที่มีพัฒนาการในเรื่องของการใช้สำริดและเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ รวมถึงเครื่องปั้นดินเผา
2. การเริ่มเป็นเมืองในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก	พ.ศ. 794-1143	เป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีขนาดใหญ่ขึ้น มีการติดต่อเชื่อมโยงกับชุมชนโบราณอื่นที่อยู่ใกล้เคียงจะเห็นได้จากโบราณวัตถุในรูปแบบเดียวกัน ซึ่งพบว่าอยู่ร่วมสมัยเดียวกับสมัยฟูนัน เริ่มมีการขุดคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชน
3. ชุมชนเมืองจันเสนในสมัยทวารวดี	พ.ศ. 1144-1593	จากชุมชนหมู่บ้านที่มีผู้คนมากขึ้น ได้กลายเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอย่างชัดเจน เมืองเจริญรุ่งเรืองสูงสุด มีระบบการชลประทานที่มีประสิทธิภาพ จนถึงสมัยทวารวดีตอนปลายที่เมืองถูกทิ้งร้างลง

ตาราง 2.1 (ต่อ)

ลำดับระยะเวลา	ช่วงเวลา	ลักษณะสำคัญ
4. เมืองจันเสนร้างผู้คน	พ.ศ. 1594-2443	หลังจากเป็นเมืองร้างในสมัยทวารวดีตอนปลาย เมืองจันเสนก็ไม่มี การตั้งถิ่นฐานถาวร จนกระทั่งใน สมัยอยุธยา มีเพียงการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวเท่านั้น
5. ชุมชนหมู่บ้านในสมัยรัตนโกสินทร์	พ.ศ. 2444-ปัจจุบัน	เมื่อมีการก่อสร้างทางรถไฟสายเหนือสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีผู้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง บริเวณริมทางรถไฟและภายในเขตเมืองโบราณจันเสนจนกระทั่งปัจจุบัน

ที่มา : ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก Bronson และ Dales, 2539.

2.1.1 ชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก

เมืองจันเสนเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ลาดลงของลอนลูกคลื่น ระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก จากการค้นพบเมืองโบราณจันเสนแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนในสมัยยุคเหล็กตอนปลาย และสืบต่อมายังสมัยฟูนันและทวารวดี (ศรีศักร, 2539; ธิดา, 2538) อันเป็นช่วงที่มีการขุดคุ้ยน้ำคันดินและสร้างกำแพงเมืองขึ้น หรือเป็นพัฒนาการของชุมชน ตั้งแต่การเป็นหมู่บ้านเล็กๆ ในยุคโลหะตอนปลายและขยายตัวเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นในสมัยฟูนัน จนเกิดเป็นชุมชนเมืองในสมัยทวารวดี

เมืองโบราณจันเสนนับได้ว่าเป็นเมืองโบราณแห่งแรกๆ ในบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก เพราะถ้าได้มีการศึกษาเปรียบเทียบแล้ว โดยเฉพาะบรรดาเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่พบในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักนั้น ไม่มีที่ไหนที่มีโบราณวัตถุที่สืบเนื่องจากสมัยฟูนันมายังสมัยทวารวดีมากเท่าเมืองจันเสน แม้แต่โบราณวัตถุสมัยทวารวดีเองที่พบที่เมืองจันเสนก็มีมากมายหลายรูปแบบและเป็นของในสมัยทวารวดียุคแรกๆ มากกว่าที่อื่น (Bronson และ Dales, 2539; สภาวดี, 2542) ความเก่าแก่ของเมืองจันเสนที่มีพัฒนาการมาแต่สมัยยุคโลหะตอนปลายและสมัยฟูนันนี้ เทียบได้กับเมืองอุทองในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะพบโบราณวัตถุสมัยฟูนันและทวารวดีคล้ายคลึงกัน

ผู้คนในชุมชนจันเสนในสมัยเหล็กตอนปลาย ที่เคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้นั้น ไม่ใช่กลุ่มชนสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมที่ล้าหลังทางวัฒนธรรม ที่ทำการเพาะปลูกเพื่อยังชีพเท่านั้น แต่เป็นกลุ่มคนที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง มีเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับที่ทำด้วย

เหล็กและสำริด ที่มีรูปแบบและหน้าที่แตกต่างกันมากมาย มีการถลุงเหล็กและหล่อสำริดขึ้นใช้เอง เนื่องจากมีแหล่งแร่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง (ผาสูช, 2542)

จากหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นของกรมศิลปากรแสดงให้เห็นว่า มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสนตั้งแต่ก่อนสมัยยุคเหล็ก คือยุคสำริดที่ยังไม่มีเครื่องมือเหล็ก และเครื่องประดับที่ทำด้วยแก้วแล้ว เป็นการกระจายตัวของชุมชนหมู่บ้าน ในที่ราบลอนลูกคลื่นและที่ราบขั้นบันไดต่ำในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักมาก่อน ซึ่งชุมชนเหล่านี้น่าจะมีอายุเก่าแก่กว่า 2,500 ปีขึ้นไปเป็นชุมชนที่มีได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อและสร้างเครือข่ายถึงกัน เพราะมีรูปแบบในการฝังศพและภาชนะดินเผาที่ใช้ในการเซ่นศพ รวมทั้งเครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเลและเครื่องมือสำริดที่คล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะแม่พิมพ์ขวานสำริดนั้น สะท้อนให้เห็นถึงการติดต่อทางภายนอกกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เวียดนามเหนือและทางตอนใต้ของประเทศจีน (วลัยลักษณ์, 2539)

สรุปได้ว่าชุมชนจันเสนเริ่มขึ้นในยุคโลหะตอนปลายหรือยุคเหล็ก ที่มีการพัฒนาสืบเนื่องต่อมาจากชุมชนในยุคสำริด ลักษณะสำคัญในยุคนี้ คือชุมชนจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะเครือข่ายแบบชุมชนที่เป็นศูนย์กลางกับชุมชนที่เป็นบริวาร คือชุมชนบ้านหรือหมู่บ้าน ซึ่งมีขนาดเล็กและมีโครงสร้างของสังคมแบบง่าย ๆ มักตั้งอยู่ในบริเวณใกล้แหล่งน้ำและที่ลุ่ม เพื่อทำการเพาะปลูกแบบเลี้ยงตัวเองได้ หรือไม่ก็อยู่ใกล้กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่นแร่ธาตุหรือแหล่งของป่า ในขณะที่ชุมชนที่เป็นศูนย์กลางหรือชุมชนเมืองมีขนาดใหญ่กว่า และมีโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อนกว่า อันเนื่องมาจากมีคนหลายกลุ่ม หลายอาชีพมารวมกัน มักเป็นชุมชนที่นอกจากจะตั้งอยู่ใกล้กับบริเวณที่ราบลุ่มที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกโดยเฉพาะปลูกข้าวแล้วยังอยู่ใกล้กับเส้นทางคมนาคม หรือเป็นชุมทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ (ศรีศักร, 2539) ซึ่งการเติบโตและความซับซ้อนของสังคมในยุคเหล็กนี้เห็นได้จากลักษณะและรูปแบบของโบราณวัตถุ ซึ่งมีทั้งโลหะสำริดและเหล็กใช้แล้ว ในเรื่องสำริดนั้นมีทั้งเครื่องประดับ เครื่องมือเครื่องใช้ และภาชนะที่เกิดจากการตีและการหลอมด้วยเทคโนโลยีขั้นสูง ซึ่งเห็นได้จากรูปทรงที่สวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อยได้มาตรฐาน อย่างเช่นภาชนะสำริดก็หล่อหลอมด้วยวิธีการที่เรียกว่า ขี้ผึ้งละลาย ซึ่งจะทำให้ภาชนะมีลักษณะบาง สวยงาม เป็นต้น

2.1.2 การเริ่มเป็นเมืองในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก

จันเสนเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลูกคลื่นถึงที่มีพัฒนาการขึ้นมาจากสังคมในยุคโลหะของลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ที่มีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มาไม่ต่ำกว่า 2,700 ปี ที่ผ่านมา ช่วงเวลาที่จันเสนเติบโตขึ้นนั้นเป็นเวลาในสมัยเหล็กที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง บริเวณโดย

รอบของที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา อันมีลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก อยู่ทางตะวันออก และลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองอยู่ทางตะวันตกนั้น มีการติดต่อกับชายกับจีน เวียดนาม และอินเดีย ตั้งแต่ราว 300-200 ปีก่อนคริสตกาลมาแล้ว (ปรีชา, 2525) สถานภาพของจีนในเวลานั้นไม่ใช่เป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านเล็กๆ ธรรมดา แต่เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นท่ามกลางเครือข่ายของชุมชนใหญ่ที่มีการรวมตัวกันเป็นเมืองที่มีเจ้าเมือง เจ้าแคว้นปกครอง ซึ่งน่าจะมีหลายเมืองหลายแคว้นในเวลาเดียวกันกลุ่มบ้านเมืองหรือแคว้นเล็กๆ เหล่านี้มีการปกครองที่เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน แต่ความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจและสังคม นั้นคือต่างก็มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันและติดต่อกับบ้านเมืองที่อยู่โพ้นทะเล ส่วนในด้านสังคมนั้นผู้คนมีการแต่งงานผสมผสานกัน รวมทั้งการเปิดโอกาสให้กลุ่มชนภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นไพร่บ้านพลเมือง (นิจ, 2510)

จากการที่เมืองจีนเป็นชุมชนหมู่บ้านในยุคเหล็ก เมื่อมีผู้คนมากขึ้น ชุมชนเริ่มขยายตัวมากขึ้น มีการติดต่อกับเมืองอื่นๆ ชุมชนหมู่บ้านจีนจึงเริ่มกลายเป็นชุมชนเมือง เมื่อมีการติดต่อกับเมืองหรือชุมชนอื่นๆมากขึ้น ย่อมได้รับอิทธิพลและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปเข้ามา จากเดิมที่ชาวเมืองนิยมฝังศพกันมากจนมีบริเวณที่เป็นแหล่งฝังศพหรือป่าช้าของชุมชน แต่พอถึงยุคที่ได้มีการติดต่อและรับอารยธรรมจากอินเดียแล้ว แหล่งที่เป็นป่าช้าฝังศพก็ค่อยๆ ลดน้อยลง เพราะมีประเพณีเผาศพตามอย่างพวกอินเดียเข้ามาแทน บริเวณที่เป็นป่าช้าหรือที่ฝังศพ แต่เดิมถูกเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานไม่ทางพุทธศาสนาก็ทางศาสนาฮินดูอย่างใดอย่างหนึ่ง โคนมีการสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้น ซึ่งอาจเป็นพระสถูปเจดีย์หรืออาคารสำหรับประดิษฐาน รูปเคารพหรือสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมขึ้น ซึ่งนอกจากเป็นแหล่งเพื่อประกอบพิธีทางศาสนาแล้ว ยังเป็นแหล่งที่ผู้คนนำเอาอัฐิที่เผาแล้วใส่ภาชนะมาฝังไว้หรือเก็บไว้ในบริเวณนั้นด้วย จะเห็นได้ว่าแหล่งฝังศพหรือป่าช้าที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ถูกทำลายให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศาสนสถานไป และความโดดเด่นก็ไปอยู่ที่พระสถูปเจดีย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นศาสนสถานแบบอื่น (ศรีศักร, 2525; 2539) นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุที่สำคัญที่บ่งบอกว่าเมืองจีนได้มีการติดต่อกับเมืองอื่นและรับเอาวัฒนธรรมของอินเดียเข้ามาได้แก่ หวังาช้าง ที่ขุดพบภายในบริเวณเมืองโบราณจีนที่มีสัญลักษณ์ของคตินิยมทางพุทธศาสนา ซึ่งสืบเนื่องจากการได้รับอิทธิพลของอินเดีย

เมื่อจีนเติบโตขึ้นเป็นระดับชุมชนเมืองแล้ว สิ่งที่ยังชี้ได้ถึงความเป็นเมืองได้แก่ การขุดคูน้ำล้อมรอบชุมชน ซึ่งตรงกับสมัยฟูนัน ที่พบโบราณวัตถุมากมายร่วมสมัยฟูนัน เช่นกระดิ่งสำริดต่างหูรูปห่วงทำด้วยดีบุก เครื่องมือทำลวดลายดินเผา และเครื่องปั้นดินเผาเคลือบรุ่นแรก

(Bronson และ Dales, 2539) ในยุคนี้ยังไม่พบสิ่งก่อสร้างที่ทำจากอิฐ มีเพียงสิ่งก่อสร้างที่ทำจากไม้ แต่ได้หักพังไปจนไม่เหลือร่องรอยให้เห็นว่าตั้งอยู่บริเวณใดและมีลักษณะอย่างไรบ้าง

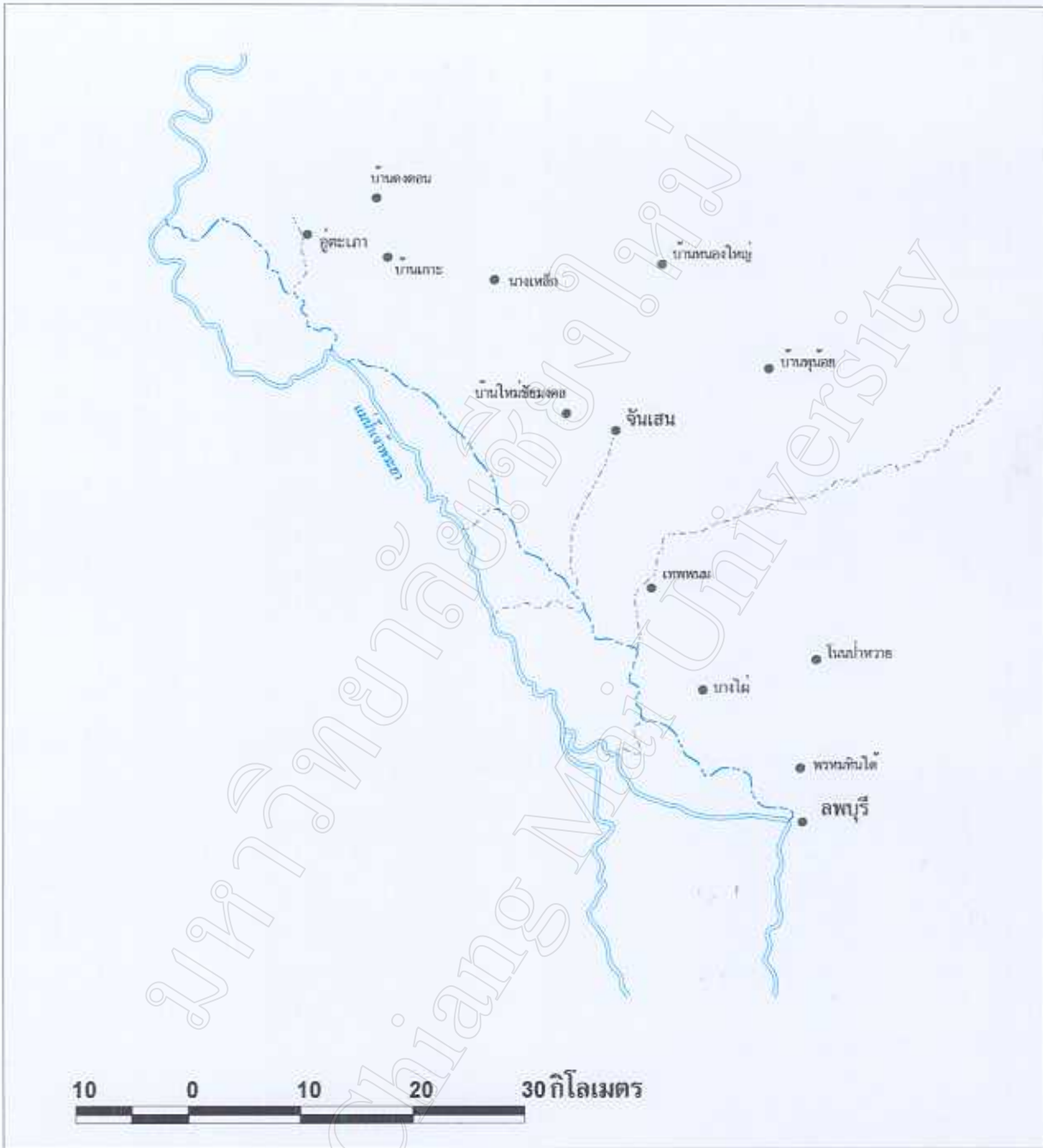
จากลักษณะของเมืองจันเสน เมื่อพิจารณาบรรดาชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบอื่นๆ ในอาณาบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาทางทิศตะวันตกและตะวันออกแล้ว อาจกล่าวได้ว่าบรรดาชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเหล่านี้กระจายกันอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงมากกว่าชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบที่อยู่บนที่สูงหรือที่ดอนภายใน บรรดาชุมชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มก็มักตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำลำคลองที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมได้สะดวก แม่น้ำลำคลองที่เคยใช้เป็นเส้นทางสัญจรเหล่านั้นในปัจจุบันได้ตื้นเขินและเปลี่ยนทางเดินไปหมดแล้ว เหลือแต่เพียงร่องรอยและลำรางให้เห็นเป็นช่วงๆ เท่านั้น เมืองจันเสนสมัยอดีตก็ตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำที่ต่อเนื่องไปยังลำน้ำใหญ่ที่เชื่อมไปยังเมืองบางไผ่และเมืองละโว้ (เมืองลพบุรี) ซึ่งเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนที่แม่น้ำเจ้าพระยาจะเปลี่ยนทางเดินดังเช่นปัจจุบัน (รูป 2.1)

เมืองจันเสนจัดเป็นเมืองร่วมสมัยกับเมืองอู่ทอง ซึ่งเป็นเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา จะเห็นได้จากเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเมืองและมีโบราณวัตถุร่วมสมัยกับพูนันมีลักษณะเหมือนกันเป็นจำนวนมาก เมืองจันเสนมีลักษณะคล้ายกับเมืองอู่ทองหลายอย่าง แต่สิ่งที่สำคัญที่เห็นว่าใกล้เคียงกันก็คือพวกตุ๊กตาดินเผาแบบคนจูงลิง และตุ๊กตารูปคนผู้หญิงและผู้ชายซึ่งมีลักษณะหน้าตา ทรงผม และการนุ่งผ้าสวมเครื่องประดับแบบคนพื้นเมืองผู้ชายนุ่งผ้าสั้น ในขณะที่ผู้หญิงสวมผ้ายาวกรอมเท้า สิ่งนี้แสดงให้เห็นค่านิยมของสตรีที่ให้ความสำคัญกับการปกปิดร่างกายตั้งแต่เอวลงมาถึงข้อเท้า ค่านิยมดังกล่าวยังคงเห็นได้จากความนิยมนุ่งผ้าขึ้นและผ้าใสร่างของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยหลังลงมาถึงปัจจุบัน (ศรีศักร, 2539)

2.1.3 เมืองโบราณจันเสนในสมัยทวารวดี

จันเสนได้พัฒนาจากชุมชนที่เติบโตขึ้นในสมัยเหล็ก เป็นเมืองที่เริ่มมีคูน้ำคันดินล้อมรอบในสมัยพูนัน และร้างไปในสมัยทวารวดีตอนปลาย ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบเห็นจากการรวบรวมของวัดจันเสน เช่น แวดินเผาที่ใช้ในการก่อด้วยแบบต่างๆ ทั้งขนาดใหญ่ เล็ก และเบ้าหลอมโลหะที่มีเป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่า จันเสนเป็นชุมชนที่มีการใช้เทคโนโลยีในการผลิตมาแต่แรกเริ่ม เพราะทั้งแวงและเบ้าหลอมโลหะนั้นพบทั้งแบบที่มีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยทวารวดี เมื่อรวมกับหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับดวงตราและภาชนะดินเผาแบบต่างๆ ก็ยิ่งเห็นภาพ

รูป 2.1 ร่องรอยทางน้ำเก่าฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ตั้งเมืองโบราณ

- สัญลักษณ์**
- ลำน้ำเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยา
 - ที่ตั้งชุมชนโบราณ
 - แม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนเปลี่ยนทางเดิน
 - แม่น้ำเจ้าพระยา ปัจจุบัน

ที่มา : ปรับปรุงเพิ่มเติมจาก ทิวาและกฤษณพล. สังคมและวัฒนธรรมจันเสนเมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ป่าสัก. 2539, หน้า 218.

ที่ชัดเจนของการเป็นชุมชนที่สามารถผลิตเครื่องมือเครื่องใช้เอง จนผลิตภัณฑ์ที่ผลิตขึ้น สามารถใช้แลกเปลี่ยนกันระหว่างชุมชนต่างๆ ที่ร่วมสมัยในบริเวณที่ราบลุ่มด้วยกัน (ผาสุข, 2542)

จันเสนคงมีความสำคัญมาจนถึงสมัยทวารวดีตอนต้นๆ เท่านั้น จากนั้นก็ร่วงโรยไปอันเนื่องมาจากการเติบโตของชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นมาแทนในบริเวณที่เป็นชุมทางคมนาคมได้ดีกว่า ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนระหว่างเมืองรุ่นเก่า เช่น จันเสนกับเมืองรุ่นใหม่ก็คือ ที่จันเสนแทบไม่ปรากฏร่องรอยของโคกเนินสถูปเจดีย์ในตำแหน่งสำคัญของเมืองแต่อย่างใด แม้ว่าจะพบชิ้นส่วนของธรรมจักรศิลาและฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ก็ตาม ต่างไปจากบรรดาเมืองใหญ่ๆ ที่เกิดขึ้นหลายแห่งที่อยู่ในระดับภูมิภาคที่ต่ำลงมาในเขต อำเภอบ้านหมี่ อำเภอโคกสำโรง และเลยไปถึงอำเภอชัยบาดาล ซึ่งอยู่ห่างเข้าไปในลุ่มน้ำป่าสักที่พบซากพระสถูปเจดีย์ และพระพุทธรูปพระพิมพ์ในยุคของทวารวดีในสมัยหลังลงมา และจากการแพร่หลายของพุทธศาสนamahayana เข้ามาในดินแดนไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครชัยศรีและเมืองคูบัว และได้แพร่ขยายการค้าและศาสนารูปแบบใหม่นี้ เข้าสู่ดินแดนภาคเหนือ พื้นที่ทางตะวันออกและทางตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา คือลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ทำให้เกิดชุมชนเมืองที่มีคูน้ำและคันดินขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก

เมืองจันเสนน่าจะมี ความรุ่งเรืองอยู่เพียงแค่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นอย่างมาก พอถึงพุทธศตวรรษที่ 13-14 ก็เริ่มร้างไป กลายมาเป็นชุมชนเล็กๆ หรือหมู่บ้านแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดีตอนปลายเท่านั้น สาเหตุเพราะมีที่ตั้งอยู่นอกเส้นทางคมนาคม พอถึงสมัยลพบุรีคือประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 ลงมาก็กลายเป็นเมืองร้างผู้คนโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่อื่นแทน (กรมศิลปากร, 2510) จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณเมืองจันเสนใหม่นั้น จึงแทบไม่พบสิ่งที่เป็นของสมัยลพบุรี อาจมีเศษภาชนะเคลือบบ้างเล็กน้อย ที่เป็นของที่เคลื่อนย้ายมาในสมัยหลัง ซึ่งผิดกับแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งในเขต จังหวัดลพบุรี จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดชัยนาท ที่พบหลักฐานสมัยลพบุรีมากมายพอที่จะแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับพวกขอมเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา (ศรีศักร, 2525; นิจ, 2510)

จากการศึกษาวิเคราะห์บรรดาโบราณวัตถุที่พบในบริเวณเมืองโบราณจันเสนนั้น ก็ไม่พบโบราณวัตถุสมัยลพบุรี นอกจากไหของลพบุรี หรือไหขอมใบหนึ่งซึ่งไม่ทราบแหล่งที่มา แต่มีภาชนะเคลือบแบบเผาแกร่ง และภาชนะที่ทำจากเตาสังคโลก สุโขทัย และของท้องถิ่นในสมัยอยุธยา รวมไปถึงบรรดาตุ๊กตาดินเผาแบบสมัยอยุธยา ที่เหมือนกับที่ขุดได้ตามลำแม่น้ำด้วย นอกจากนั้นก็มีเศษภาชนะเคลือบแบบจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์หมิงมาจนถึงราชวงศ์เซ็ง ซึ่งมีอายุแต่สมัยอยุธยาถึง รัตนโกสินทร์ โบราณวัตถุดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าในสมัยอยุธยาได้มีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน

เมืองจันเสนอีก แต่ไม่ได้ตั้งเป็นชุมชนเมืองที่ใหญ่โตเป็นเพียงชุมชนหมู่บ้านเท่านั้น และคงอยู่กันมากพอสมควรในสมัยอยุธยาตอนต้นเพราะพบเศษภาชนะที่มาจากเตาสังคโลกสุโขทัยอันเป็นของในสมัยอยุธยาตอนต้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะในสมัยนี้โดยเฉพาะตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช การค้าขายของกรุงศรีอยุธยารุ่งเรืองมาก เมืองจันเสนคงอยู่ในเส้นทางคมนาคมที่เกี่ยวข้องกับการรวบรวมสินค้าจากหัวเมืองเข้าไปยังพระนครศรีอยุธยาจึงเกิดมีชุมชนขึ้น หลังจากนั้นแล้วก็คงมีความสำคัญน้อยลงเป็นเพียงชุมชนชั่วคราวที่มีคนมาอยู่บ้าง ทิ้งร้างไปบ้าง จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงเป็นเหตุให้พบเศษภาชนะเคลือบของจีน (ศรีศักร, 2539)

2.1.3.1 ลักษณะและขนาดของเมืองโบราณ

เมืองโบราณจันเสนเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 10-12) มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมแต่มุมทั้งสี่ จนเกือบจะเป็นรูปกลม มีความกว้างประมาณ 700 เมตร ยาวประมาณ 800 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 300 ไร่ ล้อมรอบด้วยคูเมือง ซึ่งกว้างประมาณ 20 เมตร ที่ปัจจุบันยังมีน้ำขังและชาวบ้านยังได้ใช้ประโยชน์จากน้ำในคูเมืองนี้ในการอุปโภค พื้นที่ภายในคูเมืองสูงกว่าพื้นที่โดยรอบเล็กน้อย สันนิษฐานว่าเป็นเพราะการขุดคูเมืองในสมัยโบราณแล้วนำดินมาถม พื้นที่ภายในคูเมือง ซึ่งปัจจุบันสามารถมองเห็นลักษณะระดับพื้นที่สูงต่ำได้อย่างชัดเจน

นอกคูเมืองด้านทิศตะวันออกมีสระน้ำ หรือบึงขนาดใหญ่ เรียกว่า บึงจันเสน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้างประมาณ 170 เมตร ยาวประมาณ 240 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 28 ไร่ เป็นบึงน้ำสมัยทวารวดีเช่นกัน ยังมีคันดินโบราณกว้างประมาณ 20 เมตร เรียกว่า คันคูหนุมาน จากขอบบึงด้านใต้ไปทางทิศตะวันออก ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร เป็นคันดินใช้สำหรับกั้นและรับน้ำจากพื้นที่ลุ่มทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมาลงยังบึงจันเสน ด้านเหนือของคันดินมีคูน้ำเลียบไปตลอดแนว เรียกว่า ลำคูหนุมาน แต่ปัจจุบันลำคูตื้นเขินแทบไม่เห็นร่องรอยแล้ว และมีการสร้างถนนคอนกรีตทับบนคันดินโบราณนี้อีกด้วย มีการสันนิษฐานว่า บึงและคันดินถูกขุดขึ้นหลังจากการสร้างคูเมือง ตามที่พบหลักฐานคงจะไม่ได้สร้างขึ้นพร้อมกันทั้งหมด ในช่วงแรกที่มีการขุดคูเมืองล้อมรอบบริเวณเมืองจันเสน ได้ขุดลำคูหนุมานนำน้ำจากลำพยนต์ และรับน้ำจากที่ราบด้านตะวันออกของตัวเมืองมาหล่อเลี้ยงภายในคูเมืองแล้วระบายน้ำตามลำคลองทางทิศใต้ไปยังลำน้ำโพธิ์ชัย ตลอดจนขุดคลองจากตัวเมืองไปยังชุมชนรอบเมือง คลองเหล่านี้จะอยู่ในระดับที่กักเก็บน้ำและใช้ในการคมนาคมได้ เนื่องจากลักษณะคลองและความกว้างใกล้เคียงกันเกือบทั้งหมด ต่อมาภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ ทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ จึงได้มีการขุดสระน้ำขึ้นทางตะวันออกของตัวเมือง และรับน้ำจากลำคูหนุมาน หรือคันคูหนุมาน

สันนิษฐานได้ว่าสระน้ำเมืองจันเสน หรือบึงจันเสนในปัจจุบัน คงจะมีการขุดลอกโดยผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลัง และอาศัยรับน้ำจากลำคูหนุมานที่นำน้ำมาจากด้านตะวันออก (รูป 2.2)

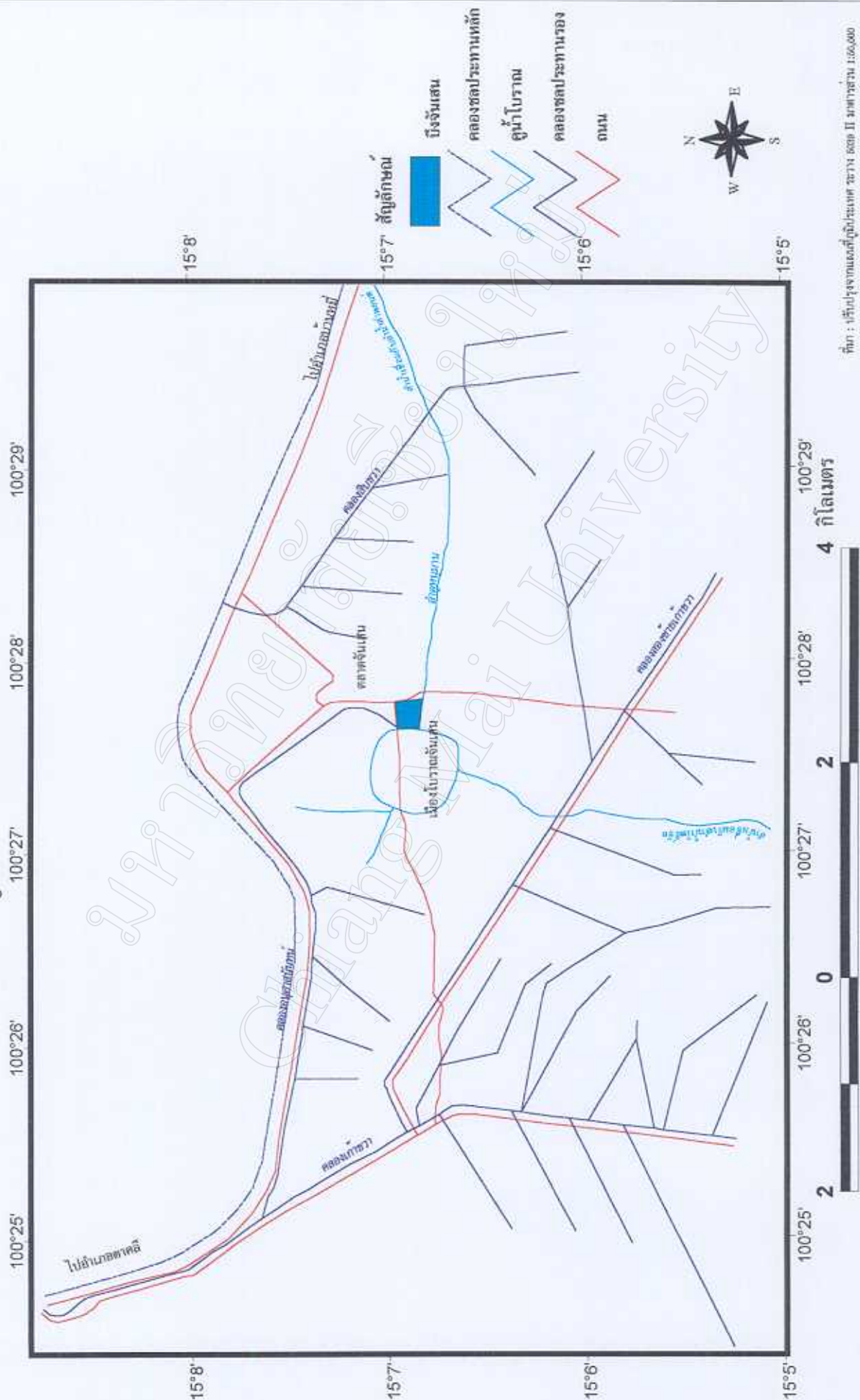
2.1.3.2 การชลประทานในอดีต

เมืองโบราณจันเสนได้ชื่อว่าเป็นเมืองที่มีระบบชลประทานแบบโบราณที่มีประสิทธิภาพมาก ประกอบด้วย ลำคูหนุมาน บึงจันเสน สระน้ำขนาดเล็กภายในคูเมือง และคูเมืองที่มีน้ำไหลเวียนไม่เน่าเสียจนถึงปัจจุบัน โดยรอบคูเมืองโบราณจันเสนในอดีต มีคลองเชื่อมต่อกับคูเมืองหลายคลอง (รูป 2.3) ทางด้านตะวันออกมีลำคูหนุมาน ยาวประมาณ 15 กิโลเมตร ไปจนถึงลำพยนต์ ซึ่งเป็นคลองขุดนำน้ำมาจากด้านตะวันออก ฝั่งคลองด้านเหนือจะเปิดรับน้ำที่ระบายมาตามที่ราบ ส่วนฝั่งคลองด้านใต้ มีคันดินกั้นน้ำมาจากบึงจันเสน และคลองแยกขนานกับลำคูหนุมานจากบ้านสะแกงเะ มาเชื่อมต่อกับคูเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ และยังมีร่องรอยการขุดคลองขวางเชื่อมระหว่างลำคูหนุมานและคลองคูขนานเป็นช่วงๆ ซึ่งปัจจุบันคลองคูขนานนี้มีตะกอนทับถมเต็มขึ้น แสดงให้เห็นว่าไม่ได้ใช้ประโยชน์มานาน การขุดคลองขวางเชื่อมเป็นช่วงๆ และขนาดความกว้างของคลอง ทำให้เชื่อว่าน่าจะใช้ประโยชน์ในการคมนาคมได้ด้วย ทางด้านตะวันตกมีคลองขุดไปเชื่อมกับชุมชนตั้งอยู่บนเนิน ยาวประมาณ 1,000 เมตร ทางตะวันตกของคูเมืองและคลองจากมุมเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปยังชุมชนที่บ้านหนองอีเจาะ ด้านใต้ของเมืองมีร่องรอยการขุดคลองไปทางใต้ยาวประมาณ 1,200 เมตร จากนั้นไม่มีร่องรอย อาจจะเป็นเพียงทางน้ำระบายลงสู่ลำโพธิชัย ทำให้มีน้ำมาหล่อเลี้ยงภายในคูเมือง และผู้คนในสมัยก่อนมีน้ำอย่างเพียงพอทั้งในการอุปโภคและบริโภค ในปัจจุบันคูเมืองโบราณจันเสนรับน้ำจากบึงจันเสน และคลองชลประทานที่สร้างเชื่อมต่อกับคูเมืองโบราณทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

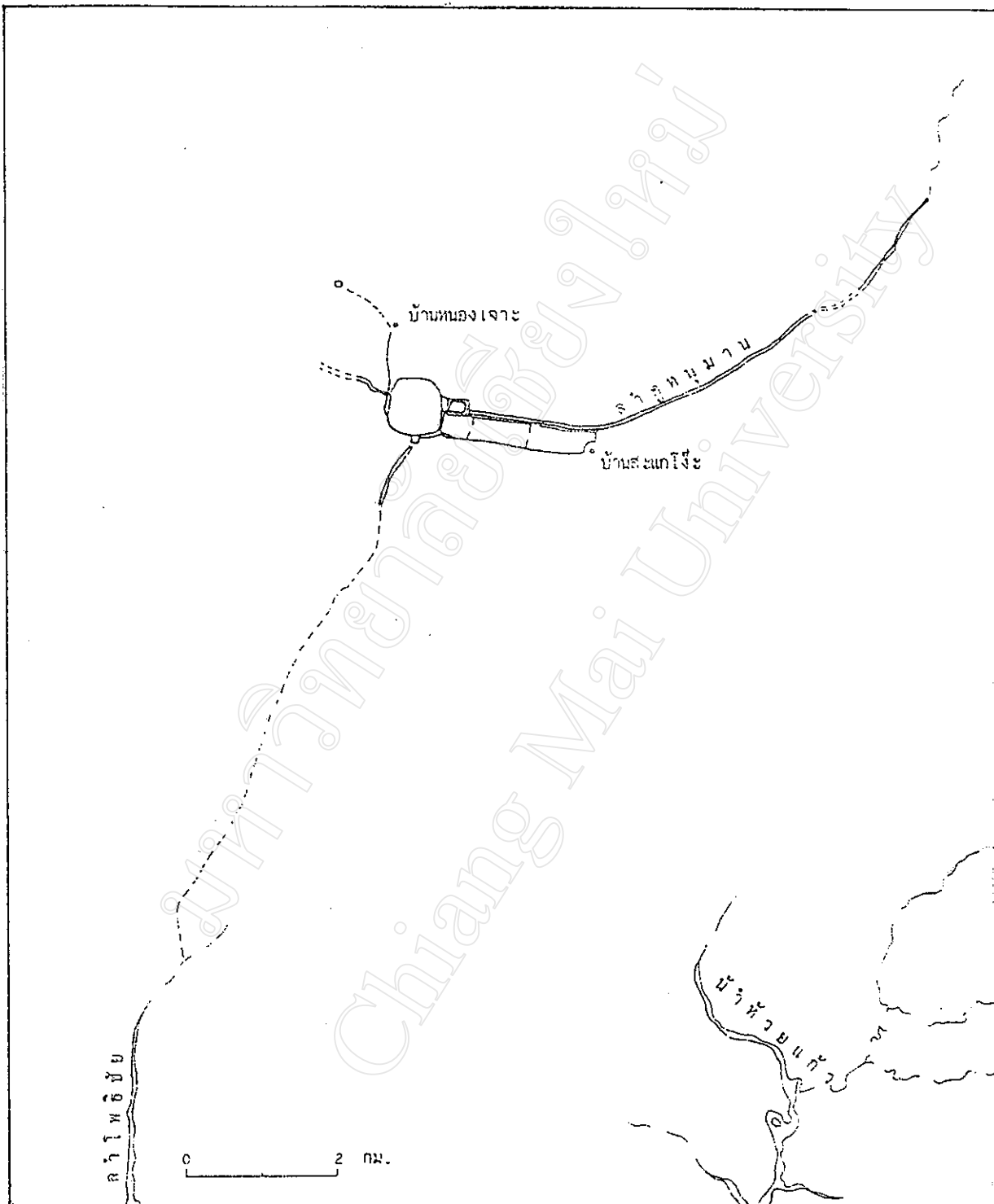
2.1.4 ช่วงจันเสนร้างผู้คน

หลังจากเป็นเมืองร้างในสมัยทวารวดีตอนปลาย เนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน ทำให้การเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่นๆ บริเวณเขตแม่น้ำทำได้ลำบากมากขึ้น และปริมาณน้ำที่ได้รับจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่เปลี่ยนไป รวมถึงการเติบโตของเมืองอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงมีความสำคัญมากกว่า ได้แก่ เมืองลพบุรี จึงทำให้ผู้คนในเมืองจันเสนอพยพออกไปตั้งถิ่นฐานยังเมืองอื่นๆ เมื่อเมืองจันเสนมิได้มีคนน้อยลง การพัฒนาปรับปรุงเมืองโบราณจึงน้อยลงตามไปด้วย จนในที่สุดเมืองจันเสนก็กลายเป็นเมืองร้าง ไม่มีประชาชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในจันเสนอีกเลย (Bronson และ Dales, 2539)

รูป 2.2 โครงข่ายระบบขนานำบริเวณตำบลเงินแสน

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนที่ภูมิประเทศ ขยาย ๕๐๐ II สcaled 1:๕๐,๐๐๐

รูป 2.3 แผนผังแนวคูเมือง และแนวคลองเชื่อมต่อกับลำน้ำธรรมชาติ

ที่มา : ทิวา และภฤชณพล. สังคมและวัฒนธรรม จันเสนเมืองแรกเริ่มในกลุ่มลพบุรี-ป่าสัก. 2539, หน้า217

– ในสมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะมีการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้อีกครั้ง แต่เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว เนื่องจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คน จากการเปลี่ยนราชธานีจากสุโขทัยมาเป็นเมืองอยุธยา อาจเป็นจุดพักระหว่างการเดินทาง หรืออยู่อาศัยชั่วคราว และต่อมาเมื่อการทำกาเกษตรไม่ได้ผลดีก็เคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณอื่น บริเวณเมืองโบราณจันเสนในช่วงเวลานี้จึงไม่มีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในลักษณะที่เป็นการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรเป็นเวลานาน จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์

2.1.5 ชุมชนหมู่บ้านในสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากที่เมืองจันเสนล่มสลายและถูกทิ้งร้างไปในสมัยทวารวดีตอนปลาย ถึงแม้ว่าจะมีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้ง แต่ก็ยังเป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชั่วคราว จนกระทั่งมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านพื้นที่จันเสน ซึ่งอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วงปี พ.ศ. 2444-2448 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ 3 ช่วง คือ บ้านภาชี-ลพบุรี ระยะทาง 43 กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. 2444 ช่วงที่ 2 ลพบุรี-ปากน้ำโพ ระยะทาง 117 กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. 2448 และช่วงสุดท้าย ปากน้ำโพ-พิษณุโลก ระยะทาง 139 กิโลเมตร เปิดเดินรถปี พ.ศ. 2450 (วลัยลักษณ์, 2540) และกลุ่มคนกลุ่มแรกได้เลือกเอาพื้นที่บนโคกอันเป็นที่ดอนกว่าที่อื่น ซึ่งเป็นเมืองโบราณเป็นที่อยู่อาศัย หลังจากนั้นการสร้างทางรถไฟได้ทำให้ชาวจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสนมากขึ้น ประกอบด้วยชาวจีนแต้จิ๋วและชาวจีนแคะ ลูกหลานของชาวจีนแต้จิ๋วได้เข้ามาสร้างห้องแถวค้าขายอยู่ใกล้ทางรถไฟเป็นกลุ่มแรก และกลุ่มคนจีนกลุ่มนี้ทำให้จันเสนเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของท้องถิ่นในยุคนั้น โดยพัฒนาจากระดับหมู่บ้านมาเป็นระดับตำบล มีสภาพเป็นเมืองขนาดเล็ก ที่มีตลาด ศาลเจ้า และที่อยู่อาศัยของพวกพ่อค้า และมีการสร้างวัดจันเสนขึ้นเป็นวัดสำคัญของชุมชน และท้องถิ่นในเวลาต่อมา ส่วนชาวจีนแคะได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนใกล้กับโคกจันเสน ชาวจีนกลุ่มนี้ไม่นิยมค้าขาย จึงประกอบอาชีพด้วยการปลูกผักแบบยกร่องและเป็นคนจีนจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนคนจีนแต้จิ๋วที่นิยมปลูกห้องแถวค้าขายในตลาด นอกจากชาวจีนโพ้นทะเลแล้ว ยังมีผู้คนที่อพยพมาจากสระบุรีซึ่งมีเชื้อสายลาวจำนวนหนึ่ง มาอยู่อาศัยกระจัดกระจายทั่วไปทั้งในโคกจันเสนและหมู่บ้านรอบนอก โดยที่ลูกหลานในรุ่นปัจจุบันบางกลุ่มกล่าวว่าอพยพมาจากบ้านโคกเสลา อำเภอบ้านหมอ เขตติดต่อกับอำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี

ยังมีกลุ่มชนบางส่วนที่โดยสารรถไฟมาที่จันเสนในยุคที่คนขับรถจักรเป็นชาวตะวันตก ประกอบด้วยกลุ่มชาวลาวที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนในบริเวณจันเสน ซึ่งมีหลายกลุ่มโดยเข้ามา

ตั้งถิ่นฐานต่างระยะเวลากัน เนื่องจากเป็นกลุ่มที่กระจัดกระจายและไม่ได้เป็นกลุ่มใหญ่ ลักษณะประเพณี วัฒนธรรมวิถี ชีวิตจึงไม่ได้สืบเนื่องเหมือนกลุ่มเดิม แบ่งเป็นกลุ่มลาวพวนกระจายมาจากทางอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ลาวเวียงจากจังหวัดสระบุรี ลาวเงี้ยวจากแถบจังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนี้กลุ่มคนกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่ง คือ คนไทยที่เคยตั้งบ้านเรือนในแถบแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เรียกว่า คนแม่น้ำ ส่วนมากอพยพมาจากอำเภออินทร์บุรี และจากตำบลต่างๆ ในอำเภอเมือง จังหวัดสิงห์บุรี สาเหตุใหญ่ของการโยกย้ายก็เนื่องมาจากที่ดินทำกินมีไม่เพียงพอ ทั้งกลุ่มคนลาวและคนไทยแม่น้ำอพยพเข้ามาสู่จันทน์เสนน่าจะอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน และน่าจะมีสาเหตุการอพยพเนื่องมาจากการขาดที่ทำกินเช่นเดียวกัน

จากพัฒนาการของการเติบโตเป็นเมืองโบราณจันทน์เสน และการตั้งถิ่นฐานของประชาชนในสมัยโบราณนั้น จะเห็นได้ว่าปัจจัยที่เป็นตัวดึงดูดให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันทน์เสนนี้ในอดีตเริ่มแรกสมัยโลหะตอนปลายนั้นได้แก่ พื้นที่ภูมิประเทศที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งในด้านของแหล่งน้ำและทรัพยากรแร่ธาตุที่สำคัญเช่น แร่เหล็กและทองแดง ที่สามารถนำมาผลิตเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากเหล็กและสำริดได้ตั้งแต่ในยุคโลหะ รวมถึงสามารถเดินทางไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้อีกด้วย เมืองจันทน์เสนจึงมีการพัฒนาเรื่อยมา จนมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อประโยชน์ในด้านการกักเก็บน้ำและป้องกันข้าศึกศัตรู จนกระทั่งเมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน การติดต่อไปยังเมืองอื่นที่อยู่ห่างออกไปมีความลำบากมากขึ้น และมีเมืองอื่นที่มีความสำคัญและมีขนาดใหญ่กว่าเติบโตขึ้น เมืองจันทน์เสนจึงมีประชากรลดลงเรื่อยๆ และกลายเป็นเมืองร้างในช่วงปลายสมัยทวารวดี และมีผู้คนกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วงที่มีการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือผ่านท้องที่จันทน์เสน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในยุคปัจจุบัน

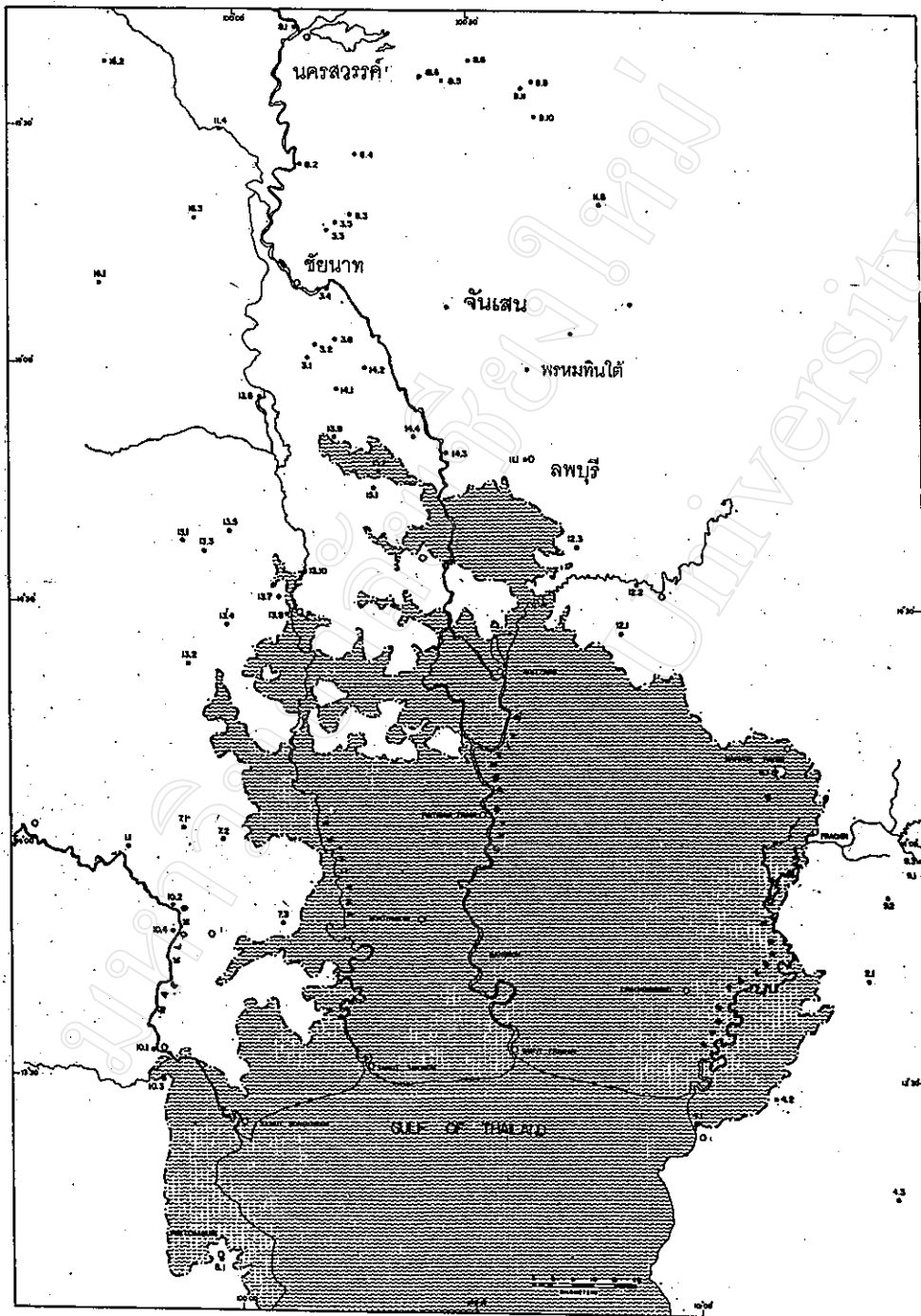
เมืองโบราณจันทน์เสนนี้ เป็นลักษณะของเมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างไป และมีการกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่อีกครั้งในพื้นที่ และการตั้งถิ่นฐานใหม่ลักษณะนี้จึงไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณจันทน์เสนเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ลักษณะของความเป็นเมืองโบราณในอดีตจะถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว มรดกของชาติทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม เช่น สถูป เจดีย์ ได้สูญหายไปอย่างสิ้นเชิง ก่อนที่จะมีมาตรการอนุรักษ์เข้าไปจัดการดูแลพื้นที่ จากการบอกเล่าของชาวบ้าน สถูป และเจดีย์ที่ชาวบ้านเคยพบ บางส่วนถูกทำลายลงก่อนที่เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรจะเข้ามาทำการขุดค้น เมื่อปี พ.ศ. 2511-2512 เนื่องจากประชาชนต้องการปรับพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำให้โบราณสถานที่ยังบ่งบอกถึงความเป็นมาของเมืองโบราณจันทน์เสนได้สูญหายไปจนหมดสิ้น

2.2 ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่ก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองโบราณจันเสนในยุคแรกนั้น เนื่องจากลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก มีแร่ธาตุโลหะ ได้แก่ แร่เหล็กและแร่ทองแดง เป็นทรัพยากรที่สำคัญที่ดึงดูดให้ผู้คนจากถิ่นอื่นเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ประกอบอาชีพผลิตอาวุธโลหะอย่างกว้างขวาง ภูมิประเทศของจันเสนตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงของแม่น้ำน้อยและแม่น้ำลพบุรี แต่อยู่ตรงบริเวณค่อนข้างสูงลาดลงมาจากที่ราบลอนลูกคลื่นของลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก สาเหตุที่เมืองจันเสน ตั้งอยู่ห่างออกมาจากริมฝั่งแม่น้ำสายสำคัญ อย่างเช่นเจ้าพระยานั้น เนื่องจากแนวแม่น้ำในอดีตยังไม่คงที่เหมือนปัจจุบัน สามารถเปลี่ยนทางเดินได้ตลอดเวลา และมีปัญหาเรื่องน้ำท่วม คนโบราณคำนึงถึงปัญหานี้ จึงเลือกตั้งถิ่นฐานลึกเข้ามายังบริเวณภายใน หรือบริเวณลำน้ำสายรองที่แยกจากแม่น้ำสายสำคัญ แต่ก็ยังมีทางน้ำเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคม บริเวณที่ตั้งถิ่นฐานของจันเสนนี้เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกและการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีทั้งการเกษตรกรรมและการผลิตโลหะควบคู่กันไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงระดับเทคโนโลยีของคนสมัยโบราณที่สามารถผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากแร่โลหะที่มีอยู่ในพื้นที่ได้ รวมถึงการหล่อโลหะสำริดขึ้นมาใช้ เช่น ใบหอก ใบมีด และพระพุทธรูป เป็นต้น จันเสนเติบโตเป็นชุมชนหมู่บ้านตั้งแต่ยุคโลหะตอนปลาย อยู่ในพื้นที่ที่ได้เปรียบตรงที่เป็นชุมทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ โดยอาศัยแม่น้ำ และลำน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ

จากการที่มีผู้คนอพยพเข้ามามากขึ้น และเริ่มกลายเป็นเมืองในสมัยทวารวดี สังคมของจันเสนค่อนข้างซับซ้อนมากขึ้น เพราะผู้คนเริ่มมีความแตกต่างทั้งทางฐานะและความเป็นอยู่ รวมถึงเครื่องมือเครื่องใช้ อาจมาจากวัฒนธรรมอินเดียที่เผยแพร่เข้ามา ดังจะเห็นได้จากโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ ได้แก่ ดวงตราสัญลักษณ์ ตุ๊กตาดินเผา ภาชนะดินเผาที่มีลวดลายประทับรูปสัตว์ ซึ่งเป็นศิลปะแบบอมราวดีจากอินเดีย และหิ้งงาช้างที่มีสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนา เป็นต้น แสดงถึงอิทธิพลของอารยธรรมของอินเดียต่อเมืองโบราณจันเสนอย่างมาก และมีบทบาทเชื่อมโยงความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ของกลุ่มชนในเมืองโบราณจันเสนนี้ ให้ยึดถือในความเชื่อเดียวกัน คือการนับถือศาสนาพุทธ

บริเวณที่ตั้งของเมืองโบราณจันเสนและเมืองโบราณอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นเขตที่มีการติดต่อกับชาติต่างๆ ได้อย่างสะดวก เช่น อินเดียและจีน นำเรือมาค้าขายและตั้งถิ่นฐานชั่วคราว เนื่องจากแนวชายฝั่งทะเลเดิมไม่ใช่บริเวณปัจจุบัน (รูป 2.4) บริเวณที่เป็นลุ่มเจ้าพระยาตอนล่างในปัจจุบันนี้ ในสมัยทวารวดีบริเวณนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน (ผ่องศรีและทิวา, 2524; ชาญวิทย์, 2542) ทำให้ชาวต่างชาติสามารถเดินทางเข้ามาค้าขายถึงเมืองจันเสนได้ และเมืองจันเสนยังเป็น

รูป 2.4 แนวชายฝั่งทะเลและที่ตั้งเมืองโบราณสมัยทวารวดี

ที่มา : ผ่องศรีและทิวา. เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมที่ราบภาคกลางประเทศไทย:การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์, 2524.

เมืองที่มีที่ตั้งบนลานตะพักของแม่น้ำสายสำคัญ ที่สามารถเชื่อมต่อไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เมืองจันเสนจึงตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมแก่การติดต่อกับดินแดนภายในได้โดยง่าย ชุมชนนี้เจริญเติบโตเพราะมีการค้ากับอินเดีย อาหรับ และจีน และยังเป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก จึงดึงดูดให้ผู้คนจากดินแดนภายในตอนบนอพยพโยกย้ายลงมาตั้งหลักแหล่งเพิ่มขึ้นจนพัฒนาเป็นเมืองจันเสนในที่สุด สืบเนื่องจากการค้าขายติดต่อกับต่างชาติในสมัยทวารวดีนี้ ทำให้เศรษฐกิจของจันเสนรุ่งเรืองขึ้น มีประชาชนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้น จากชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม ก็เติบโตกลายเป็นเมืองอย่างชัดเจน มีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง โดยมีเหตุผลในเรื่องของความปลอดภัย และต้องการกักเก็บน้ำไว้อุปโภคบริโภค ได้มีการขุดคลองเชื่อม นำน้ำมาจากแหล่งอื่นด้วย

เมืองจันเสนรุ่งเรืองและมีพัฒนาการเรื่อยมา จนกระทั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินไกลออกไป ทำให้การติดต่อไปยังเมืองอื่นๆ บริเวณริมแม่น้ำ หรือการเดินทางเข้ามาค้าขายของต่างชาติทำได้ยากลำบากมากขึ้น ประกอบกับการเกิดเมืองอื่น ซึ่งเป็นชุมทางคมนาคมที่ดีกว่า ทำให้ความสำคัญของเมืองจันเสนลดลง ผู้คนเริ่มอพยพออกจากเมืองไปตั้งถิ่นฐานยังเมืองอื่น เมืองจันเสนจึงร้างผู้คนลง และกลายเป็นเมืองร้างในที่สุดประมาณช่วงทวารวดีตอนปลาย ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เมืองเปลี่ยนแปลงไป ได้แก่ ปัจจัยทางภูมิประเทศ หรือพื้นที่ เนื่องจากแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน ถึงแม้จะมีหลักฐานว่ามีประชาชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณจันเสนอีกครั้งในสมัยอยุธยา แต่ก็ยังเป็นเพียงการตั้งถิ่นฐานชั่วคราวเท่านั้น

จันเสนมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 5 ที่มีการสร้างทางรถไฟสายเหนือผ่านเมืองจันเสน ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทำการเพาะปลูกได้ผลผลิตปริมาณมาก ผู้คนจึงอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองจันเสนมากขึ้น โดยในระยะแรกจะตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมทางรถไฟก่อน เมื่อประชาชนมากขึ้นต้องการพื้นที่ในการทำการเกษตร จึงถอยเข้ามายังบริเวณเขตเมืองโบราณจันเสน โดยเลือกพื้นที่ภายในคูเมืองเป็นที่อยู่อาศัย เนื่องจากมีความสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ และพื้นที่ที่อยู่รอบคูเมืองใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตร รวมถึงในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ที่มีนโยบายไล่คนจีนออกจากจังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางทหาร ทำให้คนจีนจากลพบุรีต้องอพยพหาที่อยู่ใหม่ และพื้นที่ที่ใกล้กับลพบุรีมากที่สุดตามเส้นทางรถไฟสายเหนือมากที่สุดก็คือ จันเสน โดยคนจีนเหล่านี้คาดว่าเมื่อถึงเวลาที่จะเดินทางกลับไปยังที่อยู่อาศัยเดิมที่จังหวัดลพบุรี แต่ประชาชนบางส่วนก็ตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ที่จันเสนจนกระทั่งปัจจุบัน

2.3 แหล่งชุมชนโบราณที่อยู่ใกล้เคียง

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในอดีตบนบริเวณที่ราบลูกคลื่นระหว่างลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ที่มีเมืองโบราณจันเสนตั้งอยู่ด้วยนั้น ยังมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กัน (รูป 2.1) ดังนี้

2.3.1 ชุมชนโบราณบ้านใหม่ชัยมงคล อำเภอตาคลี

บ้านใหม่ชัยมงคล อยู่ในเขตตำบลสร้อยทอง อำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์ อยู่ห่างจากเมืองโบราณจันเสนไปทางตะวันออกเพียง 2 กิโลเมตร จากการขุดค้นและสำรวจประจำปีของนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปี พ.ศ.2537-2538 พบว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการศึกษาทางโบราณคดีภาคกลางของประเทศไทย แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคลเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทหลุมฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์จำนวน 59 โครง ภาชนะดินเผา วัตถุสำริด เครื่องมือเหล็กประเภทต่างๆ เศษตะกั่วเหล็ก ลูกบิดที่ทำด้วยหินแก้ว กระดูก เครื่องประดับ ทำด้วยเปลือกหอยทะเล และแม่พิมพ์ขวานดินเผา

ภาชนะดินเผาที่พบบางชิ้นจะมีลักษณะพิเศษคือ ภาชนะทรงกลมคล้ายบาตรพระ แต่มีเชิงดินและปากมีขนาดต่างๆ กัน ประทับลายเชือกทาบ ภาชนะรูปสี่เหลี่ยมทำเลียนแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ ซึ่งบริเวณปากภาชนะดินเผาเคลือบน้ำโคลนสีแดง ภาชนะดินเผาทรงลำตัวกลม คอคอดปากผายและมีฐานเตี้ยๆ และภาชนะดินเผารูปโคที่เคลือบน้ำโคลนสีแดงเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของภาชนะดินเผาที่พบในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ส่วนแม่พิมพ์ดินเผาสำหรับการหล่อเครื่องสำริด และเครื่องมือสำริด เช่น ขวานหินขัด เสียมสำริด ใบหอกขวานรูปจอยปากนก ยังเป็นส่วนที่สนับสนุนว่าบ้านใหม่ชัยมงคลนี้มีการติดต่อกับแหล่งผลิตทองแดงแถบเขาวงพระจันทร์อีกด้วย นอกเหนือจากภาชนะดินเผาและเครื่องสำริด ยังมีโบราณวัตถุประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้และเครื่องประดับนานาชนิด ได้แก่ กำไลหิน กำไลทำจากเปลือกหอย ลูกบิดหิน ลูกบิดเปลือกหอยทะเล ลูกบิดดินเผา ต่างหูทั้งที่ทำจากเปลือกหอยทะเล ทำจากกระดูก และที่ทำจากดินเผา

หลุมฝังศพที่ขุดพบมีการตกแต่งศพด้วยลูกบิดเปลือกหอย กำไลหิน ขวานหินขัด ส่วนใหญ่มีภาชนะดินเผาหลายใบวางไว้ที่เหนือศีรษะ ปลายเท้า และหัวเข่า บางหลุมพบแผ่นสำริดแบนยาวทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า โครงกระดูกบางโครงสว่นแหวนสำริดที่นิ้วมือหรือนิ้วเท้า พบกำไลหินที่หักแล้วซ่อมด้วยเส้นลวดที่อาจเป็นทองแดงหรือสำริด เศษแม่พิมพ์ดินเผาที่ผ่านการใช้งานมาแล้วฝังรวมไปกับโครงกระดูกด้วย บางโครงกระดูกมีเศษภาชนะดินเผาที่ถูกทุบให้แตกคลุมทับบาง

ส่วนของศพแต่ส่วนใหญ่เป็นบริเวณขา แล้วนำภาชนะดินเผาที่สมบูรณ์วางไว้ที่ปลายเท้าและเหนือศีรษะ (สุรพล, 2539)

2.3.2 ชุมชนโบราณบ้านหนองใหญ่ อำเภอตากฟ้า

แหล่งโบราณคดีบ้านหนองใหญ่ อยู่ใน ตำบลตากฟ้า อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์ ห่างจากเมืองโบราณจันเสนไปทางทิศเหนือประมาณ 15 กิโลเมตร แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในที่ราบลอนลูกคลื่นที่สูงกว่าบริเวณที่ราบลุ่มอันเป็นที่ตั้งของเมืองจันเสน และแหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ลักษณะบริเวณโดยรอบจึงไม่น่าจะทำการปลูกข้าวแบบนาในที่ลุ่มที่มีน้ำท่วมถึงได้ นอกจากจะเป็นการปลูกข้าวแบบข้าวหยอดเท่านั้น ซึ่งเป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่อยู่บนที่ดอนมาก่อน (ชาญวิทย์, 2542) บริเวณแหล่งโบราณคดีแห่งนี้เป็นที่ฝังศพแบบเดียวกันกับแหล่งโบราณคดีที่บ้านใหม่ชัยมงคล แต่มีอาณาบริเวณเล็กกว่า ชาวบ้านได้ลักลอบขุดหลุมศพเพื่อหาโบราณวัตถุจนมองเห็นหลุมเป็นหย่อม หลุมหนึ่งๆ ขุดลึกไปหนึ่งเมตรถึงหนึ่งเมตรครึ่ง มีเศษภาชนะดินเผาและเศษกระดูกกระจายอยู่ในหลุมและปากหลุม เศษภาชนะที่พบมีทั้งลายเชือกทาบและเคลือบน้ำโคลนสีแดง มีปาก คอ และก้นภาชนะหลายรูปแบบรวมทั้งมีขนาดต่างๆ กันด้วย แต่ที่โดดเด่นเห็นจะได้แก่ ภาชนะแบบทรงกลมคล้ายบาตรพระ แต่มีเชิงตีนและปากมีขนาดต่างๆ ประทับลายเชือกทาบ อาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบที่พบทั่วไปในหลายแห่งที่เป็นแหล่งโบราณคดีในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ส่วนภาชนะที่มีลักษณะพิเศษที่เห็นได้จากการรวบรวมของชาวบ้าน คือ ภาชนะรูปสี่เหลี่ยมทำเลียนแบบเครื่องจักสานไม้ไผ่ที่ตรงปากเคลือบน้ำโคลนสีแดง ของที่พบร่วมกับภาชนะดินเผาเหล่านี้ก็มีพวกแม่พิมพ์ขวานขนาดใหญ่ที่ทำด้วยดินเผา ลูกบิดที่ทำด้วยกระดูกและเปลือกหอย รวมทั้งกำไลและตุ้มหูที่ทำจากหอยทะเล ซึ่งเป็นของที่พบเหมือนกันตามแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก เช่นกัน นอกจากนี้ก็มีเศษตะกรันเหล็ก และเครื่องมือเหล็ก (สาวิตรี, 2542)

สิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับภายนอกโดยเส้นทางการค้าระยะไกลก็คือ แม่พิมพ์ขวานดินเผา และตุ้มหู กำไลที่ทำด้วยเปลือกหอย แม่พิมพ์ขวานที่ทำด้วยดินเผาแบบนี้พบหลายแห่งในบรรดาแหล่งโบราณคดีของกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก มีทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ คงเป็นแม่พิมพ์ของขวานสำริดที่มีรูปแบบเหมือนกันกับแหล่งที่เป็นต้นกำเนิดในมณฑลยูนนาน ทางตอนใต้ของประเทศจีน และแหล่งวัฒนธรรมในเขตลุ่มแม่น้ำแดงและแม่น้ำมาในเขตเวียดนามเหนือ ส่วนตุ้มหูและกำไลเปลือกหอยทะเลนั้น พบเช่นเดียวกันกับแหล่งโบราณคดีที่บ้านท่าแค จังหวัดลพบุรี และที่อื่นๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงการนำหอยทะเลจากแหล่ง

โบราณคดีที่อยู่แถวชายทะเลมาประดิษฐ์ขึ้น เครื่องประดับที่ทำจากเปลือกหอยทะเลนี้พบในแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาทและแหล่งอื่นๆ ในเขต อำเภอโนนสูง และอำเภอกัมพูชา จังหวัดนครราชสีมา

2.3.3 ชุมชนโบราณบ้านพูน้อย อำเภอบ้านหมี่

แหล่งโบราณคดีบ้านพูน้อย ตั้งอยู่ที่ ตำบลชอนม่วง อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ห่างจากเมืองจันเสนไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 25 กิโลเมตร พบว่าเป็นแหล่งโบราณคดีที่ใช้เป็นที่ฝังศพโดยเฉพาะของชุมชนวัฒนธรรมเดียวกันในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในหลุมขุมค้นกว้าง 3 เมตร ยาว 5 เมตร ได้พบร่องรอยของโครงกระดูกอย่างน้อย 32 โครง ซึ่งมีทั้งโครงกระดูกที่สมบูรณ์และที่ถูกขุดค้นไปก่อนหน้านี้จนเหลือเพียงกระดูกบางส่วน ทั้งหมดนั้นเป็นโครงกระดูกของศพที่ฝังในลักษณะนอนหงายเหยียดยาว ส่วนใหญ่หันศีรษะเฉียงจากทิศเหนือไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีเพียงไม่กี่โครงเท่านั้นที่หันศีรษะไปทางทิศเหนือ

โครงกระดูกทุกโครงมีภาชนะดินเผาฝังร่วมอยู่ด้วย แต่ก็เห็นได้ชัดว่าบางศพมีภาชนะดินเผาฝังอยู่ด้วยในปริมาณมากกว่าบางศพ หลายศพมีการตกแต่งร่างด้วยลูกปัดที่ทำจากหิน หรือทำจากเปลือกหอยทะเล หรือจากดินเผา นอกจากนี้ก็มีกำไลทั้งที่ทำจากหิน เปลือกหอยและกระดองเต่าทะเล โครงกระดูกโครงหนึ่งยังพบว่าสวมกำไลทำจากงาช้าง และโครงกระดูกเด็กโครงหนึ่งมีลูกปัดเปลือกหอยทะเลและเครื่องประดับทำจากกระดองเต่าทะเล

ภาชนะดินเผาที่พบในหลุมฝังศพที่บ้านพูน้อย แบ่งออกได้เป็น 12 รูปทรงหลักๆ แต่รูปทรงประเภทที่เด่นที่สามารถเปรียบเทียบหาความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงได้อย่างชัดเจน เช่น เมืองโบราณจันเสน แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ชัยมงคล ได้แก่

1) ภาชนะดินเผาทรงกลม ไม่มีส่วนคอคอด ทำให้มีลักษณะคล้ายบาตรพระในปัจจุบัน มักมีฐานเตี้ยๆ ลำตัวภาชนะมักตกแต่งด้วยลายเชือกทาบใช้เชือกเส้นเล็กละเอียดกดประทับให้เกิดลายเชือกทาบเป็นร่องลึกตามแนวตั้ง

2) ภาชนะดินเผาลายพาน ที่มีตัวภาชนะช่วงบน ลักษณะค่อนข้างแบนคล้ายจานขนาดเล็กๆ ตั้งอยู่บนส่วนเชิงกระบอกหรือทรงปากแตรคว่ำ ส่วนเชิงมีขนาดความสูงเกินกว่า 4 เท่าของตัวภาชนะช่วงบน

3) ภาชนะดินเผาขนาดเล็ก ปากเป็นทรงกลมส่วนก้นเป็นทรงสี่เหลี่ยม ผิวนอกมีลายประทับของเครื่องจักสานลายขัด ลักษณะต่างๆ ของภาชนะดินเผาแบบนี้แสดงว่าทำโดยการใช้เครื่องจักสานประเภทกระบุงขนาดเล็กเป็นพิมพ์ในการขึ้นรูปภาชนะ

4) ภาชนะดินเผาทรงลำตัวกลม คอคอด ปากผาย มีฐานเตี้ยๆ มักตกแต่งตัวภาชนะด้านนอกด้วยลายเชือกทาบ หรือลายเชือกทาบผสมกับการระบายสีแดงที่ปากวง หรือด้วยการเคลือบน้ำดินสีแดงทั่วทั้งผิวด้านนอก

นอกเหนือจากภาชนะดินเผาแบบเด่นประเภทที่ได้กล่าวไปแล้ว ที่บริเวณแหล่งที่ฝังศพที่บ้านพุน้อยยังได้พบภาชนะดินเผารูปบัว 1 ใบ และภาชนะดินเผารูปหม้อป่า 1 ใบ และต่อมาชาวบ้านได้ขุดพบกำไลสำริด 1 วง และชิ้นส่วนแม่พิมพ์ดินเผาสำหรับหล่อหัวขวาน 1 ชิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ประชากรที่สัมพันธ์กับแหล่งที่ฝังศพที่พุน้อยนี้ปรากฏขึ้นในช่วงระยะเวลาที่มีการใช้สำริดแล้ว แม่พิมพ์ดินเผานั้นเป็นวัสดุที่พบมากจนเป็นของสามัญที่แหล่งถลุงทองแดงในน่านน้ำหวาย ในแถบเขาวงพระจันทร์ (สาวิตรี, 2542)

สรุปได้ว่า โบราณวัตถุที่ขุดค้นได้จากจันเสนเอง และแหล่งโบราณคดีใกล้เคียง เช่น ที่บ้านชัยมงคล และที่บ้านหนองใหญ่ เป็นโบราณวัตถุที่พบในชุมชนยุคเดียวกัน อาทิ เครื่องปั้นดินเผา วัตถุสำริด เครื่องมือเหล็ก ลูกปัดที่ทำด้วยหิน แก้ว และกระดูก และเครื่องประดับที่ทำจากหอยทะเล และที่สำคัญคือ แม่พิมพ์ขวานสำริดทำด้วยดินเผา ซึ่งมีรูปลักษณะคล้ายที่พบในเวียดนามและจีน (दनัย, 2544) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนโบราณที่อยู่ใกล้เคียง ที่เป็นชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากโบราณวัตถุที่ขุดค้นได้ มีลักษณะคล้ายกัน แสดงว่ามีการติดต่อแลกเปลี่ยนเครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตขึ้นได้เองในพื้นที่ไปยังเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เคียง อีกทั้งยังได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากเมืองที่อยู่ห่างออกไป เช่น หวีงาซ่าง หรือเครื่องปั้นดินเผารูปโค ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย แสดงถึงเมืองโบราณจันเสน และเมืองโบราณอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญในระดับหนึ่งในอดีต

จากการที่เมืองโบราณจันเสนมีการพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐาน และความเป็นเมืองมาหลายยุคหลายสมัยนั้น เหตุที่พื้นที่เมืองโบราณจันเสนมีผู้คนตั้งถิ่นฐานเรื่อยมา เนื่องจากมีที่ตั้งอยู่บนที่ดอนสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ ทำให้สามารถป้องกันชุมชนจากรภัยน้ำท่วมได้ ชุมชนในอดีตจึงมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง และใช้พื้นที่ลุ่มโดยรอบทำการเพาะปลูก ที่ตั้งของเมืองจันเสนยังสามารถติดต่อกับชุมชนโบราณอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงได้อีกด้วย เนื่องจากมีทางน้ำที่สามารถเดินทางออกไปยังแม่น้ำเจ้าพระยาได้ อีกทั้งบริเวณนี้ยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญได้แก่ แร่เหล็กและทองแดง ประชาชนสามารถนำแร่เหล็กเหล่านี้มาผลิตหลอมเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ไว้ใช้เองในชุมชน และเมื่อมีการขุดคูน้ำล้อมรอบเมือง เพื่อป้องกันข้าศึกศัตรูแล้ว ยังเป็นการกักเก็บน้ำไว้ในฤดูแล้งได้อีกด้วย จากปัจจัยต่างๆ ทำให้เมืองจันเสนได้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยยุคเหล็ก

ตอนปลายเป็นต้นมา จนถึงสมัยทวารวดีตอนปลายที่แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดิน และเมือง
จันเสนหมดความสำคัญลง เมืองจึงถูกทิ้งร้างไปในที่สุด และได้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอีกครั้งใน
สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งห่างจากการตั้งถิ่นฐานในช่วงแรกเป็นเวลานับพันปี

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University